

basic education

Department:
Basic Education
REPUBLIC OF SOUTH AFRICA

SENIOR CERTIFICATE EXAMINATIONS

TSHIVENDA LUAMBO LWA HAYANI (HL)

BAMMBIRI LA U THOMA (P1)

2016

MARAGA: 70

TSHIFHINGA: Awara 2

Bammbiri ili li na masiatari a 13.

NDAELA NA MAFHUNGOTHANGELI

1. Bammbiri ili li na KHETHEKANYO THARU:

KHETHEKANYO YA A: Tholokanyondivho	(30)
KHETHEKANYO YA B: Manweledzo/Samari	(10)
KHETHEKANYO YA C: Zwivhumbeo na milayo ya kushumisele kwa luambo	(30)
2. Fhindulani mbudziso DZOTHE.
3. Thomani khethekanyo INWE na INWE kha siatari LISWA.
4. Hune khethekanyo INWE na INWE ya fhelela hone ni talele.
5. Nomborani phindulo dzaṅu zwi tshi anana na kunomborelwe kwo shumiswaho kha ili bammbiri la mbudziso.
6. Ni tshi fhedza u fhindula mbudziso inwe na inwe ni pfuke mutaladzi.
7. Ni dzhiele nzhele mupeleto na kufhatelwe kwa mafhungo.
8. Tshifhinga tsho anganyiwaho:

KHETHEKANYO YA A: Minetse ya 50
KHETHEKANYO YA B: Minetse ya 25
KHETHEKANYO YA C: Minetse ya 45
9. Nwalani nga vhudele, nahone zwi no vhalea.

KHETHEKANYO YA A: THOLOKANYONDIVHO**MBUDZISO YA 1: U VHALA U ITELA THALUTSHEDZO NA U PFESESA**

Vhalani TSHIBVELEDZWA TSHA A NA TSHA B uri ni do kona u fhindula mbudziso dzo disendekaho khazwo.

TSHIBVELEDZWA TSHA A**VHE NELUSHI O LIWA TSHAKHUMA**

- 1 Vho-Thanyani ndi munna we a vha a tshi dzula kha la Vondwe na mufumakadzi wawe Vho-Luula. Vho vha vha na vhana vhavhili vha vhatukana, tanzhe o vha e Thikho ngeno lupedzi e Rotondwa. Misi yothe vho vha tshi wanala vhe vhothe afha hayani, mapfene o tsitsa vhana. Vho-Thanyani vho vha vha tshi shuma sa muofisimukonanyi kha Mhasho wa Vhulangavhuendi, ngeno Vho-Luula vhe mabalane kha Mhasho wa Pfunzo. Nga nthani ha yone demokirasi, Vho-Thanyani vho diwana vha tshi vho shuma Tshwane. 5
- 2 Vho-Thanyani vho thoma vha sa fhidzi u ya u dalela muta wavho mafheleloni a nwedzi muwe na muwe ngeno hayani. Kha hu ri zwenezwi vha tshi khou shuma henefha Tswane, vha mbo di tswiwa mbilu nga muwe musidzanyana wa Mutswana we a vha a songo naka zwone. Vho ri vha tshi tou posa la vhusiwana, Mapule a mbo di li tangedza, ha mbo di vha u khunyelela fuletheni ya Vho-Thanyani. U bva afho vho mbo di fhurwa nga lwone lufuno vha ya vha dzula nduni ya Mapule ye ya vha i na phera nna fhedzi. Hezwi zwo ita uri hayani vha sa tsha lu vhea. 10 15
- 3 Vho-Luula vho bva na u rwela mukalaha wavho lutingo vha vhuya vha tou neta nge phindulo ya vha nthihi ya uri ndi khou balelwa tshifhinga nga nthani ha wone mushumo. Huwe lutingo lwavho lwo vha lu sa farwi. Vho-Luula vho ri u wana maduvha a u awela mushumoni vha mbo di tou ri, vhe kule ndi hu si na wau vha livha Tshwane. Vha tshi swika fuletheni ya munna wavho vha wana i tshi ndi a pfumelwa. Fuletheni ho vha hu tshi vho dzula vhana vha dzhenaho yunivesithi ya hanefho tsini. Vho-Luula vho wana vho tou hanganea thovhela. Ndi hune vha yo edela ngafhi vhusiku chungafhano? 20
- 4 Vho fhiwa vhulalo ha vhusiku honoho, nga li tevhelaho vho mbo di vhusiku sala nduni vha ya mushumoni wa munna wavho. U bva tshee vha bebwa vho vha vha sa athu u nyaliwa na u sundiwa nga muthu sa helo duvha. Vho ralo vha vhudzisa munna wavho vha ri: 'Ndi ngani vha sa fhinduli thingo dzanga?' Vho-Thanyani vha tshi fhindula vha ri: 'Ndi vha ndi sa dzi pfi, nahone ibvani ofisini yanga.' Vha tshi tou kwata nga munango, Mapule a vha a tshi ri thi taiwi afha ofisini ya Vho-Thanyani. Yo! Vha pfa ho tou vuwa maseo na mapwapwalala, vha mbo di huma vha dzhena ofisini. Iteli vha wana zwifhungu zwo kuvhatedzana. Nangoho wa wanala lundani a hu tshe na vhudzumbamo. 25 30

- Vho-Thanyani vho mbo di vhudza Vho-Luula bangakupalula uri khuvhani vho diwanela nyanenge wavho. Mufumakadzi wa khuvhe vho tou pfa u nga vha khou tou lora. Mapule o vha a tshi sokou tswe, a sevhedza nga u mwemwela. 35
- 5 Vho-Luula vho mbo di bva afho nga luvhilo ndevhe dzo dzinga, vha livha vhuimabisi vha vhuyeleda kha la Hanyatshikamuroho. Nga li tevhelaho vho mbo di bubela Makonde ha mazwale Vho-Masala u vha shela nga mboni ye vha tangana nayo. Yo! Iteli gegulu li si na muduhulu li pfa mafhungo o no sina. Mme a Vho-Thanyani vho toolola othe vha tshi ita vha tshi shela muno. Vho vhudzwa u pfi ndi luraru musi Vho-Thanyani na Mapule vha tshi sia khofhe afha mudini wa Vho-Masala. Vho-Luula vho takuwa vha tshi fhufhura ndevhe. 40
- 6 Ngei Mamelodi ho vuwa lihanya la u engedza ndu ya Mapule. Yo no tou vha lidu li si na vhukono. Nga murahu ha minwaha i si mingana, Mapule o mbo di fhura Vho-Thanyani uri vha dzhie masheleni a phensheni maduvha a sa athu u swika. Vho-Thanyani vho bva na u hana vha vhuya vha tenda. Vho ri u isa mabambiri a u dirula mushumo, minwedzi i si mingana tshelede ya mbo di dzhena banngani. Lufuno ndi bofu iwe vathu, khezwi Vho-Thanyani vho mbo di kumedza Mapule gara ya banngani vha vho tou fhiwa ya u direngela zwenezwo zwine vha zwi lila zwi si gathi. 45
- 7 Mapule o mbo di shanduka sa mutsho a thoma u dzima Vho-Thanyani zwiliwa, a fhedza o vha sundela mukhukhuni u re hanefho mudini we vha tou svela biko. Nangoho fuyu litswuku a li kundwi tshivhungu. Linwe divha Mapule o mbo vhuya na linwe liduna. Nga mbilu u vhavha Vho-Thanyani vha fhedza vho dodela vha ya vha thetshesela zwi no khou ambiwa ngei nduni; matsina ho vha hu tshi khou lukwa la u vha milisa tshivhindi. Vhusiku honoho vho mbo di puta vhuda havho vha rwa vha tshi sendedza. 55
- 8 Ndi afha vha tshi ya vha dibandutshedza mishashani ya vathu vho shavhaho mahayani avho. Ndi henefho he vha mbo di tangana na muwe munna a no bva Kapa we a vha o shakuliswa nga mufumakadzi na vhana nge a vha a tshi dzhia tshelede ya mundende a tamba ngayo mitshini ya hodelani. Vhuvhili havho vho vha vha tshi tshila nga u humbela thuso kha vhoramimodoro dzirobothoni. Vho-Thanyani vha humbula u humela murahu kha Vho-Luula zwa vha fara thaha. 60
- 9 Vho-Luula zwithu zwavho afha hayani zwo no vha nakela. Vhana vhavho vha vho dishumela, na mu di vho u vusa wo no tou vha wa mathakheni, ngeno Vho-Thanyani vha tshi dzula vho sokou goo, zwe kweta tshitiko Thanyani wa Vhanyai ... 65

[Zwi bva kha *Thimu ya Vhatoli*]

TSHIBVELEDZWA TSHA B

[Zwi bva kha <http://www.google.com>]

MBUDZISO: TSHIBVELEDZWA TSHA A

- 1.1 U ya nga phara ya 1, ndi tshini tshe tsha vha tshi tshi ita uri muta wa Vho-Thanyani u tamise? (2)
- 1.2 Ndi ngani Vho-Thanyani vho vha vha si tsha ya hayani misi yothe musu vha tshi vho shumela Tshwane? (2)
- 1.3 No sedza phara ya 3, ndi zwifhio zwe zwa tutuwedza Vho-Luula u tevhela munna wavho ngei Tshwane? Bulani ZWIVHILI. (2)
- 1.4 Vhalani phara ya 4. Ndi mini zwi sumbedzaho uri Vho-Thanyani ndi munna wa mbilu mmbi? Tikedzani phindulo yanu. (2)
- 1.5 Talutshedzani masiandaitwa e Vho-Thanyani vha tangana nao nga nthani ha u sa fulufhedzea kha mufumakadzi wavho. (2)

- 1.6 U ya nga itshi tshibveledzwa, ndi ufhio muhumbulo muhulwane une muñwali a tãodou bveledza? (2)
- 1.7 Ni vhona Vho-Thanyani vha na zwiito zwine zwa elana na zwa Vho-Masala mafhungoni aya? Tikedznani phindulo yañu. (2)
- 1.8 Nangani phindulo yoneyone kha mutevhe wo ñekedzwaho afho fhasi.
'U posa ña vhusiwana' ndi ...
A u vhudza muthu uri u tshisiwana.
B u amba nga zwisiwana zwa shangoni.
C u ambisa muthu uri a mu fune.
D u humbela thuso vhunga e tshisiwana. (1)
- 1.9 Kha mutaladzi wa 39 hu na murero: 'gegulu ñi si na ... o no sina.' U kwama hani kupfesesele kwañu kwa mafhungo aya? Tãlutshedzani. (3)
- 1.10 U ya nga ha zwe Vho-Thanyani vha ita, ni vhona lushaka lu tshi nga vha pfela vhutungu? Tikedzani phindulo yañu. (2)
- 1.11 U ya nga phara ya 5, ni vhona Vho-Masala sa mazwale wa Vho-Luula kutshilele kwavho ku tshi tãnganedzea naa? Tikedzani kuhumbulele kwañu. (2)

MBUDZISO: TSHIBVELEDZWA TSHA B

- 1.12 Ndi nyimele-de ine muoli a tama u i bvisela khagala nga tshifanyiso itshi? (2)
- 1.13 Tãlutshedzani vhuleme vhune muthu o tãniwaho afho ñtha a tãngana naho. (2)
- 1.14 U ya nga kuvhonele kwañu, ndi ifhio thuso ine ya nga ñewa vhathu vha no nga uyo o tãniwaho afho kha tshifanyiso? (2)

MBUDZISO: TSHIBVELEDZWA TSHA A NA TSHA B

- 1.15 TSHIBVELEDZWA TSHA B tshi na vhutumani-de na mafhungo ane a wanala kha phara ya 7 kha TSHIBVELEDZWA TSHA A? Bviselani vhushaka uho khagala. (2)

TãTHANGANYELO YA KHETHEKANYO YA A: 30

KHETHEKANYO YA B: MANWELEDZO/SAMARI**MBUDZISO YA 2: U NWELEDZA NGA MAIPFI ANU**

Vhalani TSHIBVELEDZWA TSHA C nga vhuronwane. Tshi tandavhudza ndila ine muthu a nga bvelela ngayo kha pfunzo dzawe dza ntha.

THANYELANI: Ni lavhelelwa u ita zwi tevhelaho:

1. Nweledzani nga maipfi anu ni tshi sumbedza vhudikumedzeli ho dziaho ha matshudeni musi vhe yunivesithi/kholidzhini uri vha kone u bvelela pfunzoni dzavho.
2. Nwalani phara yo lunzhedzanaho tshidele, ni shumise maipfi anu.
3. Manweledzo anu a faredze mbuno dza SUMBE nga maipfi a sa fhiri 90.
4. A ni lavhelelwi u dzhenisa thoho ya manweledzo.
5. Sumbedzani tshivhalo tsha maipfi mafheloni a manweledzo anu.

TSHIBVELEDZWA TSHA C**VHUMATSHELO HANGA**

Muthu muñwe na muñwe u tama u divhona a tshi khou tshila vhutshilo ha mathakheni. Musi mvelelo dza mathiriki dzo bva, u do wana vhaswa i levhulevhu vha tshi ya ntha na fhasi vha tshi toda zwickhala u itela u isa phanda na pfunzo dzavho kha magudedzi na dziyunivesithi u ya nga u fhambana.

Muswa wa vhuṭali a tshi swika gudedzini kana yunivesithi u tou fombe kha zwe a dela zwone. Vhala vho fhelekedzaho vhañwe u wana vhe kha minzhangamo thovhela vho furalela pfunzo. Muswa u tea u vhekanya zwifhinga zwawe uri a sa kanganyisee a vho kheluwana kha tshipikwa tshawe na buḏo lawe. Hu di tea u vha na tshifhinga tsha pfunzo na tsha u dimvumvusa u itela u awedza maluvhi.

Mutshudeni u tea u dibadekanya na vhañwe matshudeningae kha sia la pfunzo vhunga munwe muthihi u sa tsi mathuthu. Mihumbulo ya vhatu vhanzhi musi yo tangana i disa thandululo kha zwinzhi.

Vhañwe nga fhalo vhe wa li kukuna na thoni u do li laṭa na nama. A vha teledzi u tevhela lekitshara he vha si pfesese hone hu u itela u wana ndivho nnzhi na tsivhudzo kha zwino na zwila.

Vhañwe matshudeni vha shanduka malekitshara nga tsha vhukoma. Vha difha khaedu ya u ima phanda ha tshigwada vha gudisa vhañwe vhane vha sa pfesese, zwenezwo zwi vha thusa kha u tou nweledza ndivho lwa tshothe. U wana vha tshi tou vha vhomasithesele khazwo u fhira na ene lekitshara muṭe wa dzina.

U ðivha zwa thumbuni ya fuyu ndi nge wa ði fhandula, matshudeni vha vhala bugu nga u fhambana hadzo vha tshi ita na ðhoðisiso kha dziðiburari na u dzhena kha inthanethe vha tshi ðoda u pfumisa na u ðandavhudza ndivho yavho.

Khonani ya muthu ndi bugu, idzi dziñwe khonani dzi ðo ða nga murahu. U khetha khonani vhukuma ndi zwa vhuðhogwa u itela uri vha tuðuwedzane kha u fara gondo ðithihi ða zwa pfunzo.

Arali ra ðivha vhubvo hashu na vhuyo hashu izwo ri ðo bvelela. Ndi nnyi muswa na mulala ane a nga kundwa nga u wana tshipikwa tshawe? Vhumatshelo ndi u tou ðiðahulela atsina.

[Zwi bva kha *Thimu ya Vhatoli*]

THANGANYELO YA KHETHEKANYO YA B: 10

**KHETHEKANYO YA C: ZWIVHUMBEO NA MILAYO YA KUSHUMISELE
KWA LUAMBO**

MBUDZISO YA 3: U SENGULUSA KHUNGEDZELO

Talelani khungedzelo (TSHIBVELEDZWA TSHA D) i re afho fhasi uri ni do kona u fhindula mbudziso dzo disendekaho khayoy.

TSHIBVELEDZWA TSHA D

ZWAMADZANGA

VHUKIMVI! VHUKIMVI!

Rine vha ZWAMADZANGA ri takalela u vha zwanda zwavho.

Ri vhomakone kha u dzudzanya zwimima zwothe.

Madennde, madafula, zwidulo na malabi a u nakisa ndi ida-u-vhone!

Ri vhabiki vha re na phungo afha Luheni.

Vha songo fhirwa nga mateletele nandi!

Mitengo yashu i tshinisa mbilu dzavho nga dakalo

musi vha tshi toda thuso nga zwifhinga zwa Khushumusi.

Vha nga ri kwama kha: 015 612 9415 kana vha dalele

zwamadzanga@gmail.com

[Tshi bva kha [www. google.co.za](http://www.google.co.za)]

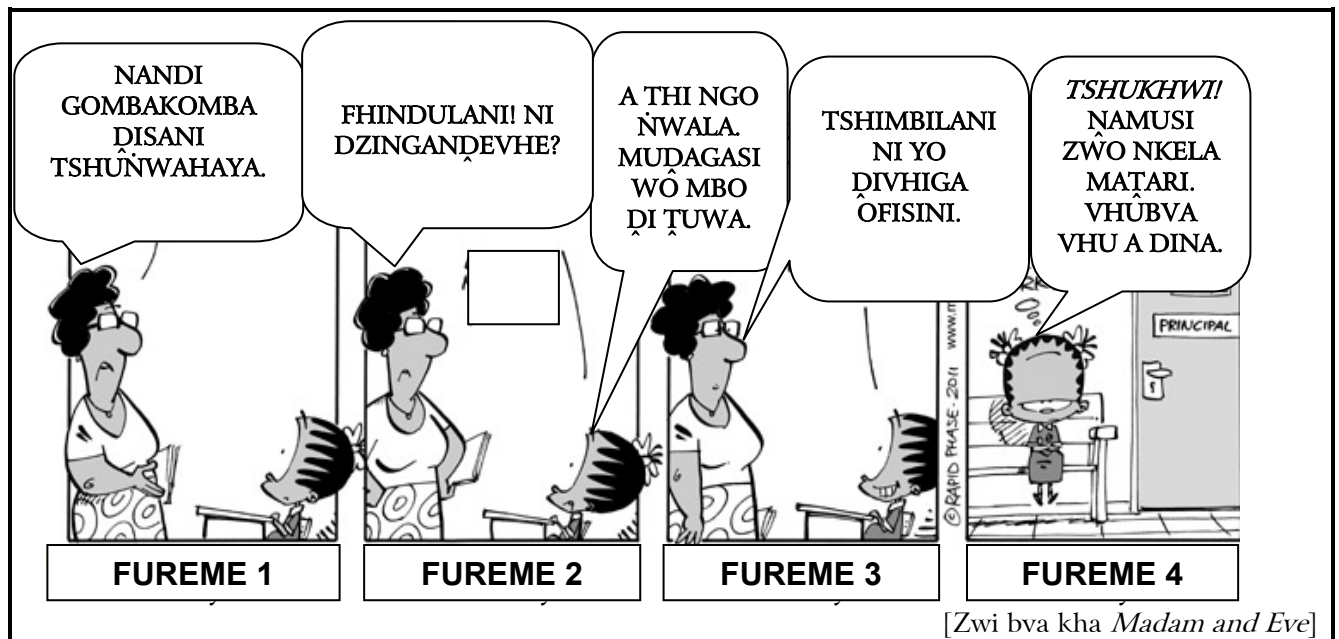
MBUDZISO: TSHIBVELEDZWA TSHA D

- 3.1 Ndi ifhio ndivho ya mukungedzeli musi a tshi shumisa khephusheni kha iyi khungedzelo? (1)
- 3.2 Ndi mini zwine mukungedzeli a tama u zwi bveledza nga liambe le li tevhelaho: (2)
- 'Ri takalela u vha zwanḁa zwavho?'
- 3.3 Bviselani khagala ndeme ya luambo lwa u fhuredzela lwe mukungedzeli a lu shumisa kha khungedzelo iyi. (2)
- 3.4 Kha iyi khungedzelo hu na fhungo asili: (2)
- 'Ri vhabiki vha re na phungo.'
- Fhungo ili ndi mbuno kana ndi kuhumbulele kwa mukungedzeli? Tikedzani phindulo yanu.
- 3.5 Nangani phindulo yoneyone kha mutevhe wo nekedzwaho afho fhasi. (1)
- Maḁetelele ndi ...
- A zwithu zwi no takadza.
B zwiḁiwa zwi no ḁifha.
C zwithu zwo nakesaho.
D malabi matshena.
- 3.6 U ya nga kuvhonele kwanu, ni vhona khungedzelo iyi i tshi fusha ḁhoḁea dza khungedzelo naa? Tikedzani phindulo yanu. (2)
- [10]

MBUDZISO YA 4: U PFESESA ZWINWE ZWIBVELEDZWA ZWA VHUDAVHIDZANI

Talelani TSHIBVELEDZWA TSHA E uri ni do kona u fhindula mbudziso dzo disendekaho khatsho.

TSHIBVELEDZWA TSHA E: KHATHUNI

MBUDZISO: TSHIBVELEDZWA TSHA E

- 4.1 Ndi tshini tshine muoli wa iyi khathuni a tama u tshi bvisela khagala kha FUREME ya 1? (2)
- 4.2 Talelani FUREME ya 2. Talutshedzani vhudipfi ha mugudisi no sedza mbonalo yawe. (2)
- 4.3 Nangani phindulo yoneyone kha mutevhe wo nekedzwaho afho fhasi:
U ya nga khathuni iyi, 'U kela matari' zwi amba ...
- A u ka matari wa fha muthu.
B u ka muroho wa matari.
C u fha muthu tshelede ya mabambiri.
D u vha khakhathini. (1)
- 4.4 Kha FUREME ya 4 hu na liaravhi. Li topoleni ni bvisela khagala ndeme yalo kha khathuni iyi. (3)
- 4.5 Ni a pfela vhutungu muambi a re kha FUREME ya 4 kha nyimele ine a vha khayoy? Tikedzani phindulo yanu. (2)

[10]

MBUDZISO YA 5: U SHUMISA LUAMBO NGA NDILA YONE

Vhalani TSHIBVELEDZWA TSHA F uri ni do kona u fhindula mbudziso dzo disendekaho khatsho.

TSHIBVELEDZWA TSHA F**ZWA GUNWE ZWI THAVHISA THONI**

- 1 Mulatedzi u dzhena henefha tshikoloni tsha Gondolashu, ndi mugudi wa gireidi ya vhufumi. Vhagudi vha kilasi yawe vha lila ngae. U tambudza vhañwe vhana nga u vha rwa uri a kone u vha dzhiela dzitshede dzavho. Kha mafhungo a gunwe a ri tsha amba, ndi maitele a duvha na duvha. Vhana vha tou tambula nga u tshimbila vho hwala mikhwama vha tshi shavha ene. 5
- 2 Mudededzi Vho-Ravhanga khevha vho dzhena kilasini vho di fara luṅingo lwavho nga tshanda, u vhea kha dafula ndi u rembuluwa vha nwalanwala kha bodo. U rembuluwa ha vha u sedza kilasi yavho uri vha kone u isa phanda na ngudo. Vha tshi isa maṅo fhaḷa he vha vhea hone luṅingo, evho! Luṅingo lwo mela milenzhe. Vha tshi vhudzisa kilasi phindulo ye ndi bva vhubvo. 'A thi nga bvi nga muṅango ndi sa athu u wana luṅingo lwanga.' Ndi Vho-Ravhanga vha tshi amba vho sinyuwa. Vha tshi isa phanda vha ri, 'Ane nda do mu wana e nalwo u do amba tshe a ḷa.' Vha guduba vho guduba, luṅingo do. Ho vho tou vhidzwa muñwe wa vhadededzi uri a tou lu lidzela. Zwo seisaho ndi musi lu tshi pfala lu tshi lila nga ngomu ha zwiambaro zwa Mulatedzi zwa nga ngomu. A tshi vhudziswa a ri ene ha divhi uri lwo dzhenisa hani khae. Mapholisa a tshi swika a mbo di mu doba, ilo duvha o edela thumbuni ya lukhohe. 10 15

[Zwi bva kha *Thimu ya Vhatoli*]

MBUDZISO: TSHIBVELEDZWA TSHA F

- 5.1 Kha mutaladzi wa 3, hu na ḷimudi ḷa thendelo. ḷi topoleni ni dovhe ni sumbedze mushumo waḷo. (2)
- 5.2 Kha mutaladzi wa 11, hu na ḷiambele. ḷi topoleni ni nee na ṱhalutshedzo yaḷo. (2)
- 5.3 Ipfi 'doba' (mutaladzi wa 18), ndi phoḷisemi. ḷi shumiseni mafhungoni mavhili a sa fani u sumbedza u pfesesa phambano yao. (2)

5.4 Isani fhungo li tevhaho kha luambo lwa u vhiga:

'A thi nga bvi nga muḅango ndi sa athu u wana ... luḅingo lwanga.'

Ndi Vho-Ravhanga vha tshi amba vho sinyuwa. (2)

5.5 Vhalani mutaladzi wa 14: 'Ane nda ḁo mu wana ... tshe a ḁa.' Musi no sedza ili fhungo, sumbedzani vhushaka vhune ha vha hone vhukati ha luambo na maanḁa. (2)

[10]

ḂHANGANYELO YA KHETHEKANYO YA C: 30
MARAGAGUḂE: 70